

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-9-97-25>

УДК 94(477.42)“1921/1928”:32:364-057.66

Бондарчук М.О.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

КРИМІНОГЕННА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД НЕПу

Анотація. Метою дослідження є комплексний аналіз заходів, здійснених відповідними органами радянської влади на території УСРР періоду нової економічної політики (НЕП) з метою ліквідації проявів організованої злочинності. Завдання дослідження: визначити основні причини розвитку бандитизму та його прояви в Радянській Україні в умовах НЕПу; дослідити способи і методи боротьби радянської влади з ним. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові (логічний, порівняльний), спеціальні історичні методи (проблемно-хронологічний). Вони дозволили визначитися з даним періодом, у якому проблема організованої злочинності досліджується конкретно, у хронологічній та логічній послідовності. Щодо вивчення окремих явищ цього процесу застосовувався порівняльний аналіз. Дослідження базується також на принципах науковості, історизму та об'єктивності. Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше здійснено комплексний аналіз проблеми проявів вказаної проблематики у цьому регіоні в 1921–1928 рр. та способів боротьби з ними. Введено у науковий обіг нові архівні документи з даної проблеми і матеріали періодики тих років. Зроблено спробу дати об'єктивну, неупереджену оцінку цих явищ і дій радянської влади у вказані роки. Нова економічна політика радянської держави впродовж 1920-х рр. реалізовувалася на фоні посилення проявів різного роду соціальних аномалій. Боротьба з ними відбувалася на тлі важкого соціально-економічного становища, у якому опинилося суспільство після Першої світової війни. Як показує аналіз архівних джерел, радянська влада надавала цим заходам, а насамперед їх припиненню важливе значення. Проблеми ці були викликані різними чинниками, однак в першу чергу – руйнівними процесами у самому суспільстві і боротьбою більшовиків за утвердження своєї влади. Також це стосується і подій і недавньої на той час Громадянської війни на теренах колишньої Російської імперії та державно-визвольних змагань в Україні 1917–1921 рр. Однією з головних причин росту організованої злочинності була складна економічна ситуація, яка була викликана наслідками воєнного комунізму. У досліджуваній нами період, а саме в першій половині 20-х рр. відбувався процес становлення правоохоронної системи радянської влади. Основний тягар відповідальності за стан криміногенної ситуації в країні покладався на місцеві органи міліції.

Ключові слова: соціальні аномалії, Радянська Україна, Нова економічна політика, радянська влада, організована злочинність, зброя, міліція, правоохоронні органи, УСРР.

Bondarchuk Mykola

Zhytomyr Ivan Franko State University

THE CRIMINAL SITUATION IN UKRAINE DURING THE NEP

Summary. The purpose of the study is a comprehensive analysis of the measures taken by the relevant Soviet authorities in the USSR during the period of the new economic policy (NEP) in order to eliminate the manifestations of organized crime. Objectives of the study: to determine the main causes of banditry and its manifestations in Soviet Ukraine in the NEP; to explore ways and methods of struggle of the Soviet power against it. The methodological basis of the study are general scientific (logical, comparative), special historical methods (problem-chronological). They allowed us to determine this period, in which the problem of organized crime is studied specifically, in chronological and logical order. Comparative analysis was used to study individual phenomena of this process. The study is also based on the principles of science, historicism and objectivity. The scientific novelty of the study is that for the first time a comprehensive analysis of the problem of manifestations of this problem in this region in 1921–1928 and ways to combat them. New archival documents on this problem and materials of periodicals of those years were put into scientific circulation. An attempt has been made to give an objective, unbiased assessment of these phenomena and the actions of the Soviet authorities in those years. Conclusions. The new economic policy of the Soviet state during the 1920's was implemented against the background of increasing manifestations of various social anomalies. The struggle against them took place against the background of the difficult socio-economic situation in which society found itself after the First World War. According to the analysis of archival sources, the Soviet authorities attached great importance to these measures, and first of all to their termination. These problems were caused by various factors, but primarily – the destructive processes in society itself and the struggle of the Bolsheviks for the establishment of their power. This also applies to the events of the recent Civil War in the former Russian Empire and the state liberation struggle in Ukraine in 1917–1921. One of the main reasons for the growth of organized crime was the difficult economic situation caused by the effects of military communism. In the period under study, namely in the first half of the 1920's, the process of formation of the law enforcement system of Soviet power took place. The main burden of responsibility for the state of the criminogenic situation in the country rested with the local police.

Keywords: social anomalies, Soviet Ukraine, New economic policy, Soviet power, organized crime, weapons, police, law enforcement agencies, USSR.

Постановка проблеми. На початку 1920-х років криміногенна ситуація у Радянській Україні була надзвичайно складною. Значного поширення набув бандитизм, «який радянське законодавство трактувало як «контрреволюційні злочини». Вони кваліфікувалися як «злочини, спрямовані проти завоювань революції» [15, с. 12]. Бандитизм, безумовно, є одним з найбільш небезпечних злочинів проти громадської безпеки, який передбачає створення озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі. Вже сам факт організації озброєної банди визнається, згідно з кримінальним законодавством, закінченим злочином, навіть якщо вона не зробила жодного нападу. Участь у банді – також закінчений злочин.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема організованої злочинності в сучасній Україні є досить актуальною та пов'язаною з певними подіями. Перманентно кризовий стан сучасної української держави, війна на Сході з Російською Федерацією, а ще й епідемія COVID-19 спричинили глибокі зміни в свідомості суспільства. Відбувається переоцінка усталених морально-етичних цінностей, зміна поведінкової моделі як конкретних осіб, так і груп людей. Все це є однією з причин чергового сплеску поширення в останнє десятиріччя організованої злочинності, як на Сході України, так і загалом у державі, і тому вивчення даного виду соціальних аномалій в 1920-х роках є особливо нагальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема організованої злочинності в Україні, та зокрема на Житомирщині в роки НЕПу досі не стала предметом наукового пошуку, окрім поодиноких досліджень Г. Стародубець та І. Власюка [30], А. Семикошного [28; 29], С. Саблука [27], І. Іщенко та В. Іваненка [12; 14], І. Павловської [25]. Ці історики досліджують проблему криміногенної ситуації в цілому по Україні, інколи звертаючись до криміналу і на Житомирщині. Науковці акцентують увагу на причинах росту організованої злочинності, об'єкти нападів бандформувань.

Мета роботи. Головною метою цієї статті є вивчення причин і масштабів поширення організованої злочинності на території Радянської України в період НЕПу 1921–1928 рр. та шляхи його подолання органами влади.

Виклад основного матеріалу. Стан злочинності на початку 20-х років ХХ ст. відображав загальну ситуацію, що склалася в країні. Злиденне життя людей, обумовлене попередніми суспільними катаклізмами, поглиблювалось економічною кризою. Тому в структурі злочинності все більшого значення почали набувати майнові злочини (пограбування та крадіжки), хоча, перспектива голодної смерті у місцях позбавлення волі лякала багатьох правопорушників.

Найбільш поширеними видами злочинів в зазначений нами період були: крадіжки, підпали, розстрата державного майна, шахрайство. Вони склали в 1920 р. 66 % від загального числа злочинів в Радянській Україні, 1921 р. – 73 %, а в 1922 році – вже 75 % [15, с. 11].

На тлі такої ситуації не вирізнялася Волинська губернія, де на початку 1920-х років криміногенна статистика була надзвичайно складною. Тільки в 1922 р. на Волині було «зарєстровано 12 бандитських формувань, майже всі карного характеру, загальною кількістю до 180 осіб. Нападів бандами скоєно 41, з них: на населення загалом – 5, радянські установи – 2, склади та підприємства – 7, окремих громадян та сім'ї – 27). Вбито бандитами 3 комуністи, 4 радянських працівники, 6 міліціонерів та червоноармійців, 10 інших громадян... Тілесні ушкодження нанесено 15 особам. Майнової шкоди зазнали 90 чоловік» [46, с. 119]. Подібні ситуації повторювались доволі часто, і тому простим людям вижити в таких умовах було надзвичайно важко. Політика «воєнного комунізму» 1918–1921 рр., післявоєнна розруха в країні, безробіття та політика НЕПу, змушували громадян вдаватися до крайніх заходів. З метою знайти продовольство, обмундирування, одяг люди часто грабували склади, нападали на поодиноких людей, забираючи в них гроші.

Об'єктами нападів учасників злочинних груп були як державні установи, так і окремі особи та їх приватні господарства. Так, «у квітні 1922 р. банда Мастолярчука, яка оперувала у Житомирському повіті, розпочала розбійні напади та пограбування підприємств, селян південно-східної частини повіту, а також приїжджих громадян. У Коростенському повіті (в районі с. Білокоровичів) діяла озброєна «банда Грома, чисельністю 13 осіб, карних злочинців... Дії свої вона виявляла переважно вночі набігами... вдень же перебувала у болотах». Її було ліквідовано міліцією, «за сприяння ДПУ та населення». На боротьбу з бандитизмом місцева влада спрямувала «32 бойові загони міліції, в результаті діяльності яких було вбито 28 бандитів, поранено – 3, схоплено – 35, добровільно здались – 2; вилучено 21 гвинтівку, 3 револьвери, 1 шапку та ін.» [10]. Варто зазначити, що зброя була не тільки в бандитів, але й часто і в простих селян. Річ у тім, що події Першої світової війни та національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. активно відбувались на території України, тому на руках в населення та військових було чимало зброї. Деякі вояки повертаючись з фронтів Першої світової війни додому, не здавали свого озброєння, а зберігали його. Тому часто, роблячи обшуки в селах, міліція та військові, знаходячи в помешканнях зброю, відразу зараховували цих людей до бандитів.

Нападаючи на приватні господарства, грабіжники не боялись активного опору з боку господарів. Учасники бандформувань будучи озброєніми силою відбирали їжу, одяг та інші необхідні речі та відходили в ліси. Часто такі наскоки відбувались без втрат і серед бандитів так і їхніх жертв. Що стосується нападів на державні установи, наприклад склади, магазини, то там часто була добре озброєна охорона. Відповідно такі об'єкти було захопити і пограбувати важче, тому, часто такі операції закінчувались провально для самих злочинців, які відступали звідти через важкі втрати, або були заарештовані співробітниками міліції.

Криміногенна ситуація збільшилась і в сусідніх з Житомирщиною регіонах, це насамперед Київщина та Вінниччина. «В Таращанському по-

віті Київської губернії діяли повстанські загони, які іменують себе махновцями. Ці угруповання в постійному страху тримають жителів кількох сіл. 27 вересня 1921 р. 300 таких бандитів з'явилися в с. Скала на кордоні з Жашківським повітом. Злочинці вбили шість єврейських сімей, зруйнували та пограбували їхні господарства. За селом загон вступив в бій з міліцією та військовими частинами Червоної армії, силою в 200 чоловік. В бою бандити втратили 30 чоловік вбитими та 20 пораненими, їхні супротивники 3 вбитих та 5 поранених відповідно. В Гайсинському повіті Подільської губернії криміногенні елементи атакують потяги з продовольством, перекидають рух на Козятинській дорозі. Для допомоги співробітникам міліції Гайсинського повіту було відправлено підкріплення з Вінниці та Уманщини» [35]. Подібні ситуації в окреслені нами часові рамки були далеко не поодинокими, що створювало психологічну та фізичну напругу, насамперед, для жителів сіл.

В Подільській губернії рівень злочинності настільки був потужним, що в лютому 1921 р. під загрозою було проведення виборів в органи влади на місцях. Про цю ситуацію повідомляє Звіт Подільського губернського комітету КП(б)У від 1 березня 1921 р. В документі повідомляється, що «перша половина місяця лютого була дуже напруженою в роботі комуністичних осередків губернії. Під загрозою бандитських нападів в Жмеринці, Проскурові, Новій Ушиці, Ольгополі було призупинено підготовку до виборів. В районі цих населених пунктів діють великі сили озброєних банд різного політичного спрямування. Через це було прийнято рішення провести Губернський з'їзд Рад 30 березня 1921 р., і на ньому обговорити нагальні питання. Задля забезпечення порядку під час роботи виборчих комісій будуть залучені працівники Губкомів з Летичева, Ямполь та Вінниці. Також відряджено додаткові військові частини для підтримання порядку на місцях з дивізії, яка дислокується в губернії» [36]. Судячи з наведеної інформації в документі діяльність окремих кримінальних груп, так і загонів повстанців була активною. Подібні ситуації були характерні для всієї тогочасної території УСРР. «В другій половині березня 1921 р. активність бандитів різко зросла, особливо в Гайсинському, Брацлавському, Ольгопольському повітах. Озброєні бандити роблять напади на групи червоноармійців та військові обози. Під час такого нападу на штаб дивізії в Вінниці було вбито командира дивізії та начальника штабу. Чисельність бандитів по всій губернії оцінюється в 2-3 тисячі чоловік. Вони мають піхоту та кавалерійські частини. Вони діють від імені Центру повстанського руху, що знаходиться в Румунії. Офіційно ці формування називають себе 144 Надбужанською дивізією, або просто армією отамана Петлюри. Через складне становище в регіоні, рекомендовано залучити до боротьби з петлюрівцями батальйони двох дивізій прибули до Вінниці цього місяця [39]». Участь регулярних військових формувань Червоної армії в придушенні бандитського спротиву була поширеним явищем. Річ в тім, що органи правопорядку ще тільки формувались в Радянській Україні, і тому основний удар боротьби з злочинцями приймали на себе військовослужбовці [28, с. 13].

Збільшенню ефективності боротьби з загальнокримінальним бандитизмом сприяла й інструкція Харківського ОГПУ від 2 квітня 1921 р. «Про взаємовідносини міліції з органами Надзвичайного комітету (далі НК) у справі боротьби з бандитизмом» [20, с. 381]. Нею передбачалося, що справи, пов'язані з так званим «політичним бандитизмом», міліцейські органи повинні були передавати на розгляд Всеросійської надзвичайної комісії з боротьби з контрреволюцією і саботажем при РНК РРФСР (ВНК була і в УСРР) (далі ВНК), тоді як вони в свою чергу могли більше зосередити увагу на протидії загальнокримінальному бандитизму.

Задля ефективності в боротьбі з криміналітетом про що було зазначено в інструкції Харківського ОГПУ від 2 квітня 1921 р., було ініційовано відбір кращих офіцерів та рядовий склад Червоної армії в органи правопорядку. Кандидати мали мати високий рівень знань, кваліфіковану підготовку по стрільбі з різних видів вогнепальної зброї. Також для покращення роботи працівників державної безпеки були ініційовані курси з підвищення каліграфії, загального рівня знань. У відділки мали постачати всі необхідні матеріали та продовольство, особливо не вистачало канцелярського приладдя в повітових міліцейських загонах [37]. Варто сказати, що штати були недокомплектовані особовим складом, у правоохоронців не було навичок в боротьбі з злочинцями.

Упродовж першої половини 20-х рр. відбувався процес становлення правоохоронної системи радянської влади. Її законодавче поле постійно змінювалося і, зважаючи на тоталітарну за своєю суттю політичну систему більшовицької держави, було надміру заідеологізованим. Саме тому в окремих міліцейських звітах особлива увага акцентується на наявності в регіоні банд політико-ідеологічного забарвлення. В одному з повідомлень йшлося, що «біля Олевська Коростенського повіту діяв повстанський загін під керівництвом Євгена Рухницького, який намагався захопити Олевськ. Окремі банди переслідувалися радянською владою до їх втечі до Польщі [8].

Повстанські загони в Україні на той час не були поодинокими. Вони підпорядковувались Партизансько-повстанському штабу (ППШ) УНР. Ці військові формування готувались до повстання проти радянської влади. Звичайно більшовики їх трактували як бандитські, і часто списували на них більшість здійснюваних злочинів, в тому числі вбивства партійних осіб, підпали, пограбування підприємств. У чекістських донесеннях значилось, що загальна кількість бандитів у 1921 р. досягла 40 тисяч осіб. На Житомирщині діяли великі загони Струка, які оперували вздовж залізничних станцій Коростень – Житомир – Козятин (3000 осіб) та Мордалевича (Радомильський повіт – 1220 осіб). Вони були ліквідовані влітку 1921 року [3, с. 296].

Невеликі за чисельністю повстанські загони продовжували діяти на теренах Житомирщини і восени 1921 р. З найбільш активних виділялася банда Соломинського (15-20 осіб), «петлюрівська за політичним спрямуванням, яка діяла у Полонському та Новоград-Волинському повітах і займалася переважно підризом роботи радянських

органів, терором серед радянських працівників та міліції, червоноармійців... руйнуванням продовольчих органів» [9]. Об'єктами нападів учасників банди були насамперед, радянські установи, більшовицькі активісти та партійно-радянські чиновники. В такий спосіб суспільству нав'язувалася думка, що злочинці переважно є вихідцями з «буржуазних та перехідних класів», які не сприйняли революцію і намагалися зашкодити утвердженню нової країни» [4, с. 58–59].

Про розмах поширення бандитизму свідчать спеціальні донесення офіційних осіб. Так начальник відділення Харківської міліції Калашников повідомляв, що «в Харківській губернії рівень бандитизму надзвичайно великий. На початку листопада 1922 р. зафіксовано великі загопи повстанців та грабінників. На боротьбу з ними залучено Окрему бригаду незалежного селянства, армійські частини та міліціонерів м. Харкова та навколишніх повітів. Бригада товариша Васильченка (очоловав бригаду незалежного селянства) за підтримки міліції провела наступальні операції по вияву та ліквідації банд у Харківському повіті. Було знищено осередки банд в декількох селах, ліквідовано обійстя кулаків, де переховувались лідери бандитів. Через ліквідацію цих людей, більшість злочинців втекла, проте швидко була спіймана. Операція була проведена успішно, без суттєвих втрат з боку правоохоронців. За проявлену доблесть в цих діях товариша Васильченка та начальника штабу бригади товариша Михайленка було нагороджено срібними портсигарами. Ці лідери зробили активний внесок в боротьбу за вільне селянство, рівне в своїх правах. Після проведення операції бригада передається в розпорядження кавелерійських частин Котовського з метою ліквідації банд в інших частинах республіки» [38]. Безперечно, рівень криміногенної ситуації був високим в окреслені нами часові рамки. Проте, як бачимо, бандитами також вважали і простих селян, які мали великі господарства. Для боротьби з селянами залучали військові частини, і такі операції супроводжувались репресіями та жорстокістю.

Варто вказати, що процес становлення органів правопорядку на території Радянської України припав до початку НЕПу. Йдеться про 1917–1920 рр. – період насильницького насадження радянської влади в Україні. В цей час радянські війська активно просувались територією нашої держави, натомість українські частини відступали. По мірі просування «червоних» частин створювалися відповідні органи влади країни «советів», в тому числі і міліція [25, с. 57–58].

У 1917 р. Ради Народних Депутатів ініціювали створення загонів робітничо-селянської міліції, головним завданням яких була боротьба з контрреволюцією. Згодом ці загопи було реорганізовано у відділи міліції при військово-революційних комітетах. Зрештою, 9 лютого 1919 р. Рада народних комісарів УСРР (РНК УСРР) видала Декрет «Про створення міліції». В республіці мала організуватися робітничо-селянська радянська міліція (РСМ), головною метою якою була охорона революційного порядку, особистої безпеки громадян та боротьба з кримінальними елементами [23].

Цей документ ліг в основу створення органів міліції, в тому числі і на Житомирщині. Деклару-

ючи мету та необхідність створення правоохоронних загонів, правовий акт не визначав практичних напрямів її організації (завдання, функції, принципи організації, штатну структуру). Без належної підготовки працівників, органи правопорядку створювались в різних куточках Радянської України. Зокрема, йдеться про Овруччину. «У розпорядженні голови Овруцького повітового ревкому, адресованому Словечанському волосному ревкому та воєнному комісару, пропонувалось негайно сформувати РСМ (робітничо-селянська міліція) на основі декретів РНК, не набираючи до неї ворогів. Також таким чином можна було забезпечити недоторканість вільних громадян, вилловлюючи контрреволюціонерів» [33].

Основною метою діяльності в створених органах правопорядку була боротьба з контрреволюційними елементами, до яких відносили і повстанців. Також ще до обов'язків міліціонерів входили: забезпечення загального порядку на вулицях, мостах, протидія вчинення злочину тощо [25, с. 59].

У червні 1919 р. Постановою РНК УСРР «Про створення залізничної міліції» з метою підтримання порядку на залізниці, недопущення диверсій, актів саботажу, розграбування товарних вагонів, було ініційовано діяльність відповідних загонів правоохоронців, які стежили за порядком на мостах, станціях та вокзалах через які проходили шляхи сполучення. Варто зазначити, що працівники цього підрозділу і службовці карного розшуку активно співпрацювали між собою, залучаючи до своїх операцій і військових при ліквідації бандитських груп [24].

На початку своєї діяльності, а саме 1919 р. – перша половина 1920-х років, органи радянського правопорядку зіткнулися з рядом проблем у своїй роботі. Зокрема, найпоширенішими недоліками були: погане матеріальне забезпечення, неупорядкованість штатів, нестача озброєння та обмундирування, ріст бандитизму на місцях. У таких умовах, як зазначав начальник Київської губернської міліції Ткаченко «здійснювалися заходи по покращенню стану міліції і велася боротьба з посадовими злочинами та хабарництвом у середовищі міліціонерів. З метою отримання відомостей про злочинність в рядах радянської міліції по губернії, було розіслано відповідні анкетні листи» [32]. Проблема недостатнього озброєння часто сприяла втечі злочинців від співробітників кримінального розшуку. Деякі бандити були добре озброєні, мали великі арсенали. Натомість міліціонери мали в своєму розпорядженні табельну зброю револьвер «Наган» зразка 1895 р. та один барабан набоїв на 7 зарядів. Також були поширені гвинтівки Мосіна зразка 1891 року на одну обойму в 5 патронів. Такі малі запаси боєприпасів змушували вести вогонь більш прицільно та економити боєзапас, що в умовах бою робити вкрай важко.

На початку 1920-х років на всій території України спостерігалася тенденція до поширення організованої злочинності. «Із припиненням воєнних дій 1917–1921 рр. залишки ворожих угруповань замість боротьби за владу під політичними гаслами ступили на шлях злочинних дій проти населення, під натиском військових частин і міліційських загонів перетворились на малочисельні банди грабінників» [28, с. 16].

Відомо, що такі загопи нападали як на невеликі військові загопи, так і на простих людей, часто грабуючи і приватні господарства. Подібна ситуація була поширена не тільки в роки НЕПу, але й пізніше, в роки Голодомору 1931–1934 рр. та після закінчення Другої світової війни.

Житомирщина, не була винятком. В цьому регіоні діяла низка добре озброєних загонів. «У Старокостянтинівському повіті, на межі з Подільською губернією, в 1921 р. з'явилася банда (50 шабель), яка направлялася у бік Київщини. У Коростенському повіті того ж року в лісі біля Упомира невідомими злочинцями було вбито начальника міліції Баленько і міліціонера Дацюка» [7]. У районі сіл Федорівки та Малинівки Бежевської волості Житомирського повіту тоді ж діяла «банда чисельністю 40 осіб, кінних, озброєних списами, револьверами та гвинтівками». У с. Межиліска Базарської волості Овруцького повіту банда взяла у полон «загін червоноармійців, яких розділи та знущались над ними». У північно-західній смузі цього повіту було відомо, що населення допомагає бандам. В Юровській волості Овруччини діяла «банда кількістю 500 осіб, яка має 60 шабель, озброєна кулеметами та бомбами» [5]. Для боротьби з такими формуваннями, окрім сил міліції залучали ще й армійські частини, в тому числі й кінноту. Кінні частини були надзвичайно ефективні в таких ситуаціях, зокрема, завдяки своїй мобільності, що дозволяло їм швидко з'являтися у різних місцях. При взаємодії з іншими військами кіннота розбивала загопи грабіжників.

Міліцейські повідомлення про місця дислокації та злочинні дії бандитських формувань рясніють інформацією про кількість наявної у злочинців зброї. Озброєння в той час вистачало, і воно було різних систем (імперська/російська, австрійська, німецька, польська). Радянська влада після закінчення Першої світової війни та національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. вживала постійних заходів, спрямованих на вилучення зброї у місцевого населення. Зокрема, 1923 р. було прийнято відповідну секретну інструкцію «для завідуючих відділами та підвідділами комітетів незаможних селян щодо проведення ними широкої агітаційної кампанії з вилучення зброї у населення у вигляді листівок, закликів тощо; питання це мало розглядатися на усіх нарадах та зборах КНС; наказувалося провести облік усіх осіб, які незаконно зберігали у себе зброю» [27, с. 368]. Такого роду демілітаризаційні заходи, хоч і повільно, але сприяли послабленню криміногенної ситуації у регіоні. Проте, навіть після таких дій опір залишався і в багатьох людей були й великі арсенали зброї.

В одному з таких документів визначалися інструкції за яких обставин міліціонер міг застосовувати зброю при виконанні службових обов'язків Працівник міліції при виконанні своєї роботи міг застосувати зброю: «для відбиття всякого збройного нападу на радянську владу і її представників; для відбиття всякого збройного нападу, вчиненого на нього; для відбиття нападу, хоча б і не збройного, але здійснюваного декількома особами або навіть однією особою, але при обставинах, коли ніякий інший засіб захисту не був можливим; для оборони інших осіб, коли

ніякий інший засіб оборони не був можливим; при затримці злочинця, коли він буде перешкоджати йому зазначеними вище насильницькими діями, або коли неможливо буде переслідувати або наздогнати його при втечі; при переслідуванні арештанта, що скоїв втечу із в'язниці або з-під варти, коли неможливо наздогнати його, або коли він протриває затриманню передбаченими вище насильницькими діями» [11]. Проте, часто міліціонери ігнорували нормативні інструкції, використовуючи зброю під час бійок, будучи нетверезими, задля залякування населення. Цими своїми діями працівники радянських силових органів налаштували населення проти себе, особливо на селі, де спротив новій владі вирізнявся активністю.

Політико-економічні експерименти більшовицької влади призвели до руйнування традиційного життєвого укладу мешканців краю і зростання соціальної напруги на селі. Представниками влади Житомирського повіту в 1921 р. були зафіксовані такі явища, як: «вороже ставлення селян до комуністичної влади; спекуляція продуктами першої необхідності бувшими торговцями; поширення дезертирства (селяни не з'являлися у період мобілізації, намагалися уникнути її різними шляхами)» [44, с. 113]. Лише впродовж «липня 1921 р. губерньською міліцією, після перевірки документів підозрілих осіб, було затримано 352 військових та 37 трудових дезертирів». Більшовики наголошували, що причинами дезертирства є «несвідомість осіб; нестача працівників у сільському господарстві та інше» [6]. Такого роду пасивний спротив місцевого населення опосередковано загрожував існуванню радянської влади на місцях, дискредитував її. Однак, партійно-радянські чиновники у різний спосіб намагалися маргіналізувати явище дезертирства, акцентуючи увагу на його нібито локальних проявах.

Вороже ставлення населення до комуністичної влади було викликано насамперед жорстоким придушенням будь яких проявів інакшумства, відбиранням землі у селян, примусовою заготівлею продуктів на потреби Червоної армії. Селяни вороже ставилися до комуністів, інколи навіть піднімаючи проти них і заколоти, які найчастіше закінчувались поразкою.

На початку 1920-х років на рівні уряду УСРР і партійного керівництва було прийнято низку важливих документів, якими визначалися заходи, спрямовані на послаблення криміногенної ситуації. Зокрема, 16 жовтня 1922 р. з'явилося рішення ВУЦВК «про надання ДПУ права застосовувати позасудову репресію, не виключаючи розстріл, відносно осіб, яких було затримано на місці скоєння бандитських нападів і озброєних пограбувань, за наявності речових доказів, що свідчили про їх участь злочинних діячів» [28, с. 9]. «Волинська губерньська надзвичайна комісія тільки на двох своїх засіданнях 17 та 20 грудня 1921 р. винесла смертний вирок 21 особі (19 було розстріляно, 2 отримали замість смертної кари 5 років ув'язнення у концтаборі)» [44, с. 119]. Подібні ситуації траплялись доволі часто. Смертний вирок виносили в основному представникам духовенства та інтелігенції.

Варто зауважити, що до найвищої міри покарання були засудженні переважно ті, хто від-

крито або приховано боролися проти радянської влади: «Можарівський Юхим Костянтинович, 33-річний житель с. Можари Словечанської волості Овруцького повіту, був покараний за активну участь у банді «Деркача» за відкритий виступ проти радянської влади зі зброєю в руках, з метою «підризу благополуччя робітників та селян»; Понік Стефан Антонович, 27 років, колишній офіцер царської армії – за фальсифікацію документів з метою ухилення від військової служби у Червоній армії; Супрунович Владислав Станіславович, 32 років, жандарм польської охоронки – за шпигунство. Окремі особи були членами загонів Петлюри» [2]. На початку 1920-х рр. стали поширеними доноси на своїх сусідів, колег по роботі, а то й членів сім'ї. Через сварки, взаємну неприязнь деякі люди по доносах в ОГПУ кваліфікувалися як петлюрівці, тобто прихованими ворогами радянської влади. Найчастіше їх засуджували до різного терміну покарання в таборах, або й до розстрілу.

На початку 1920-х років «бандитизм поділявся владою на політичний та кримінальний, причому особи, які боролися проти радянської влади за свою державність, зазнавали жорсткіших репресій, ніж кримінальний елемент» [27, с. 104]. Не поодинокими були випадки, коли суб'єктивний чинник політичної благонадійності звинувачуваного мав визначальний вплив на прийняття відповідною комісією рішення щодо форми його покарання. Часто вища міра покарання стосувалася осіб, які могли б отримати й менш суворий вирок. Наприклад, «у липні 1921 року до розстрілу був засуджений громадянин м. Житомира Ісаак Лойтер (55 років), якого було звинувачено «у приховуванні від обліку з боку влади заліза та великої кількості інструментів (у тому числі столярних), у яких була гостра потреба для відновлення народного господарства» [1]. Подібні випадки розстрілу за приховування інструменту протягом досліджуваного нами періоду повторювались дуже часто. Люди «спробувавши на смак» життя за радянської влади, ховали все, аби воно не дісталося більшовикам. Мова йде не тільки про сільськогосподарський реманент, але й про продукти та одяг.

Окрім організованих бандитських угруповань, у визначений нами період досить поширеними видами злочинів були крадіжки та пограбування. Масштаби розповсюдження цього явища у досліджуваному нами регіоні ілюструє той факт, що «тільки за листопад 1923 р. у губернії було подано до органів карного розшуку 193 заяви про крадіжки та 81 про пограбування громадян» [27, с. 369]. У липні 1924 року «в м. Житомирі та на його околицях відмічалось збільшення карного злочинства, особливо у формі систематичного пограбування громадян у багатолюдних місцях» [44, с. 121]. У рамках боротьби з цими злочинами, міліції рекомендувалося проводити виявлення підозрілих осіб, зокрема, шляхом перевірки реєстрації мешканців міста.

Згідно зі статистичними даними, оприлюдненими НКВС УСРР, «за січень–липень 1923 р. на території України було зафіксовано 564 напади, скоєні бандитськими формуваннями. Під час ліквідації банд було вбито 93 злочинці, арештовано 580. Вилучено зброї: гвинтівок – 96, револь-

верів – 77, кулеметів – 2. Під час знешкодження бандформувань загинуло 19 міліціонерів» [17]. Статистика роботи міліціонерів часто завищувалася щодо затриманих та вбитих бандитів. Також органи правопорядку занижували і власні неправні втрати серед своїх співробітників. Втрати були великими, бо часто бандити було гарно озброєні і брати будівлі, де вони ховались доводилось штурмом. Це й призводило до великих втрат.

Партійні функціонери зауважували, що в цілому рівень бандитизму мав тенденцію до зменшення. В окремих районах, де ще оперували залишки загальнокримінальних банд, вживалися заходи стосовно їх остаточної ліквідації. «У середині 1920-х рр. значно зменшується як чисельність банд по території УСРР, так їхнє озброєння, рівень розкриття злочинів у цій сфері, навпаки, зростає. Якщо до вересня 1923 р. було ліквідовано 56 банд (із них 13 носили «політичний характер»), то до січня 1924 р. – 18 банд (3 «політичних»)» [18, с. 57]. У вказаних нами даних вочевидь виявляє себе тенденція до зменшення чисельності злочинних груп та зміни їх характеру та діяльності. «Політичними бандами» в ті часи називали навіть спілки художників, письменників, або навіть і просто осіб, які працювали на одній роботі та мали спільні інтереси.

У звіті про діяльність НКВС УРСР за 1924–1925 рр. констатується значно більша інтенсивність боротьби з бандитизмом, ніж у 1923 р., відбуваються позитивні зміни у зміцненні оперативного апарату міліції. В документі згадується про «ліквідацію 32 банд, що становило 200 % від числа бандитських формувань, ліквідованих з 1923 по 1924 рр.» [34]. Бандитизм становив ще серйозну небезпеку, і кількість нових груп, що з'являлися та оперували в певних регіонах відтягували великі сили міліціонерів та часто й військових на їхню ліквідацію. Однак, в 1923–1925 рр. ситуація змінюється. Ліквідація банд грабіжників, озброєних повстанців здійснювалися тільки міліціонерами. Вони отримали гарну кваліфікаційну освіту, здобули необхідні навички на практиці.

В 1924–1925 рр. зростає кількість випадків так званого «побутового бандитизму», або як його ще називали «радянського». До таких злочинів і правопорушень відносили грабежі заможних селян, крадіжки коней, зіпсування реманенту, підпали клунь та копиць сіна тощо. Найбільше таких випадків відбулось в 1924 р. в Харківській, Одеській, Катеринославській та Полтавській губерніях [39].

Причинами такого рівня бандитизму можна назвати зловживання представниками влади на місцях своїми повноваженнями, особливо на селі. Це стосувалось голів сільських рад та артілей. Активісти мали більші привілеї та умови проживання, ніж інші селяни, що призводило до актів саботажу та помсти. Через ці випадки покарання для пересічних людей були серйозними (відбирання майна, заслання в трудові табори, інколи і смертна кара). «В селі Ковалівка Полтавської губернії група селян спалила клуні, обійстя заможних селян, зіпсувала сільськогосподарський реманент. Свої дії люди пояснили особистими образами та неприязню між сусідами, в них більше землі, а в когось менше. В Кременчуцькому повіті, який найбільше постраждав від голоду в 1922 р. відбувається регулярна кра-

діжка коней. Також зафіксовані озброєні банди, які мали гвинтівки та кулемети. Вони оперували і в сусідніх губерніях, зокрема в Харківській та Катеринославській» [40]. Подібні випадки були і в селі Максимівка Кременчуцького повіту. «В лютому-квітні 1925 р. в селі Максимівка було зафіксовано ряд випадків зіпсування речей та дрібного бандитизму. На місце виїхав уповноважений Кременчуцького районного відділку товариш Столбун з групою оперативників. На місці він дізнався, що невідома особа знищує сільськогосподарські будівлі в селі. Також було проведено розслідування за яким було виявлено, що в селі є група людей, яка займається підпалом клунь, спилуванням дерев'яних пам'ятників на кладовищах для палива, псуванням реманенту» [41]. Відразу виникає питання, хто ж міг керувати цими діями? Чи це була помста селян? Можливо такі оборудки здійснював хтось з партійного керівництва села? Як виявилось в ході оперативного розслідування «актами псування колективного майна та вандалізмом керував голова сільської ради Синельников та його помічник Бабич. Разом з іншими односельчанами, які були невдоволені владою Країни Рад, вони перейшли до вищезазначених дій, через те, що позбулися великих земельних наділів. Також було виявлено, що особи, які зареєстровані в комсомолі є неграмотними та безідейними. В село направлена комісія для виправлення становища та підвищення культурної та ідейної пропаганди селян» [41]. Як бачимо, випадки бандитизму все одно були присутні в повсякденному житті людей, які проживали в Радянській Україні. Грабежі, розбої та підпали були основними випадками правопорушень. Діяльність озброєних банд, які ховалися в лісах, а також повстанських загонів з кожним роком становилась все меншою. Проте, так званий «побутовий бандитизм» продовжував набирати обертів і в наступні роки.

Про гарну роботу силових структур та зменшення організованої злочинності, можемо дізнатися з доповіді «Про стан і діяльність міліції й розшуку УСРР за 1925/26 рр.». В документі робота міліції у сфері боротьби з бандитизмом характеризується як така, що «здійснюється ударними темпами, відзначається, що професійний рівень працівників уже доволі високий. За цей період на території республіки було ліквідовано 20 банд загальною чисельністю 164 чоловіка. На 1 жовтня 1926 р. на облік залишалось 13 банд загальною кількістю 111 чоловік, з них активних – 6 чисельністю 53 чоловіка». На підставі статистичного аналізу в доповіді робився висновок, що «...великий організований бандитизм на території УСРР у порівнянні з минулими роками майже ліквідований» [31]. Проте, незважаючи на такі оптимістичні заяви, бандитизм усе ще становив серйозну небезпеку, і боротьба з ним велася завзята і напружена і пізніше.

Випадки організованої злочинності, активний спротив органам правопорядку був зафіксований і в 1927–1928 рр. В документі вказується, що «за вказаний період криміногенна ситуація в республіці продовжує залишатись напруженою. Найбільш поширеними злочинами були: вбивства, грабежі, крадіжки коней, самогоноваріння. Зареєстрована велика кількість вбивств порівняно

з минулим роком в Чернігівському, Конотопському, Білоцерківському округах. В літній період час зростає кількість конокрадства та побиття сторожів сільськогосподарських артілей. За вказаний час була ліквідована велика кількість банд злочинців, які оперували в різних регіонах» [42]. Житомирський край в цій статистиці не був винятком. Зокрема, «в Коростенському окрузі була ліквідована банда Гарася-Левковця, яка діяла в цій місцевості більше року. Також там було знищено банди, які налічували 18 осіб та їх керівників – Волощука, Сердюка та Кириленка, яких було вбито в перестрілці» [42]. Подібні дії правоохоронців можна простежити і в інших регіонах України.

Про покращення діяльності та ефективності роботи правоохоронних органів в подоланні бандитизму наприкінці НЕПу свідчать і офіційні документи. В постанові Бюро Криворізького Окрпаркому по доповіді комісії про розслідування стану міліції від 20 листопада 1928 р. зазначається, що «свідчень масового розкладу та бездіяльності в стані міліції немає. Є окремі недоліки стосовно певних працівників зокрема в повторному розгині трусів вбитих та неправильному висновку судово-медичної експертизи, проте робота налагоджена правильно. Робітники ГПУ і міліції ведуть активну боротьбу з грабіжницьким та бандитським елементом, слідчі дії є розгорнутими, використовується робота з свідками подій. Зауважень щодо роботи працівників немає» [43]. З цих слів, можемо зробити висновок, що в 1926–1928 рр. правоохоронний апарат влади в УСРР повністю був сформований. Робота працівників була дієвою та ефективною в своїй діяльності, штати повністю укомплектовані.

Висновки. Отже, в 1921–1928 рр. рівень організованої злочинності на УСРР був складним. Однією з головних причин росту організованої злочинності була складна економічна ситуація, яка була викликана наслідками воєнного комунізму 1918–1921 рр., голодом 1921–1923 рр., самими подіями НЕПу та радянізації. У досліджуваній нами період, а саме в першій половині 20-х років відбувався процес становлення правоохоронної системи радянської влади. Основний тягар відповідальності за стан криміногенної ситуації в Радянській Україні покладався на місцеві органи міліції. Вектор її діяльності визначався нормативними документами, які приймалися на загальнодержавному, республіканському чи місцевому рівнях. Основними видами злочинів в досліджуваній нами період були: крадіжки, пограбування, розбої, напади на окремих осіб та окремі господарства.

На території Житомирщини, яка на той час входила до складу Волинської губернії криміногенна ситуація також залишалась напруженою. В окреслені часові рамки в регіоні було намічено тенденцію до зростання випадків «побутового бандитизму» (пограбування, вбивства, конокрадство) та політичного (діяльність озброєних загонів повстанців, доноси, спекуляція, фальсифікація документів, шпигунство та псування майна). Відомо, що перші відділки міліції з'явилися в Житомирському краї, ще в 1919 р. Зокрема, йдеться про Словечанське відділення робітничо-селянської міліції на Овруччині.

Список літератури:

1. Вольнский пролетарий. 1921. № 16, 22 июля. С. 4.
2. Вольнский пролетарий. 1922. № 151, 1 января. С. 2.
3. Герсем О.В., Маргинук О.О. Історія України : Навчально-практичний довідник. Харків : «Раною», 2013. 400 с.
4. Герцензон А.А. (Соств.). Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917–1952 гг.). Москва : Госюриздат, 1953. 576 с.
5. ДАЖО (Державний архів Житомирської області), Ф. Р. 2567, оп. 1, спр. 208, арк. 12.
6. ДАЖО, Ф. Р. 2567, оп. 1, спр. 208, арк. 32–33.
7. ДАЖО, Ф. Р. 2567, оп. 1, спр. 208, арк. 72.
8. ДАЖО, Ф. Р. 2567, оп. 1, спр. 208, арк. 126.
9. ДАЖО, ф. Р. 1657, оп. 1, спр. 503, арк. 4.
10. ДАЖО, ф. Р. 1657, оп. 1, спр. 503, арк. 5.
11. ДАХО (Державний архів Харківської області), Ф. Р. 1630, оп. 3, спр. 131.
12. Іваненко В.В., Іщенко І.В. Україна непівська: аналіз соціальних аномалій південного регіону : монографія. Дніпропетровськ, 2006. 280 с.
13. Іщенко І.В. Жебракування та бродяжництво як соціальні аномалії в Україні періоду непу (1921–1928 рр.): об'єктивні й суб'єктивні чинники поширення. *Грані*, 1(15) січень-лютий, 2001. С. 26–34.
14. Іщенко І.В. Державна політика у сфері боротьби з соціальними аномаліями періоду непу (1921–1928 рр.): досвід, протиріччя, уроки (за матеріалами Півдня України) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – історія України). Дніпропетровськ, 2003. 16 с.
15. Камалова Г.Т., Зорина Р.Ф. Советская милиция в борьбе с преступностью в годы нэпа. *Вестник Южно-Уральского государственного университета*. 2012. № 43. С. 11–14.
16. Комар Є.Г. Соціальні аномалії у повсякденному житті населення УСРР 20-х рр. ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – історія України. Київ, 2015. 213 с.
17. Комуніст (орган ЦК КП(б)У). 1923. 26 верес.
18. Кучер О.О. Про участь міліції УРСР в боротьбі зі збройною внутрішньою контрреволюцією у 1921–23 рр. *Питання історії народів СРСР*. 1971. Вип. 11. С. 51–58.
19. Лебина Н. Советская повседневность: нормы и аномалии. От военного коммунизма к большому стилю. Москва : Новое Литературное Обозрение, 2015. 488 с.
20. Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города : нормы и аномалии : 1920–1930 годы. Санкт-Петербург : Журнал «Нева» : Летний Сад, 1999. 316 с.
21. Михайленко П.П. Історія міліції України у документах і матеріалах. Т. 1: 1917–1925 рр. Київ : Генеза, 1997. 504 с.
22. Міхеєва О.К. Становлення та функціонування правоохоронних органів УСРР (1921–1928 рр.): історичні аспекти : моногр. Донецьк : Східний видавничий дім, 2011. 455 с.
23. Об організації міліції: декрет РНК України от 5 февраля 1919 г. *Известия Временного Рабоче-Крестьянского правительства Украины и ХРСД*. 1919. № 41. 9 февраля.
24. Об організації залізничної міліції : постанов. РНК УРСР от 29 июня 1919 г. *Киевские известия*. 1919. № 78 (105). 29 июня.
25. Павловська І.В. Організаційно-правові засади забезпечення законності в діяльності міліції УСРР (УРСР) (1919 рік – перша половина 1941 року) : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права. Київ, 2016. 242 с.
26. Пашин В.П. Советская Россия в 1920-е годы: власть, социальные аномалии, общество : [моногр.]. Курск : Курский гос. технический университет, 2006. 296 с.
27. Саблук С.А. Кримінально-правовий контроль за злочинністю в Україні у 1922–1960 рр. : дис. ... докт. юр. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права. Київ, 2017. 476 с.
28. Семикопний А.Д. Боротьба з організованою злочинністю в УСРР у роки нової економічної політики (1921–1929 рр.) : автореф. дис. ... канд. юр. наук : спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень). Харків, 2011. 18 с.
29. Семикопний А.Д. Боротьба із загальнокримінальним бандитизмом як один із пріоритетних видів діяльності правоохоронних органів щодо протидії організованій злочинності у період непу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 1 (52). С. 59–69.
30. Стародубець Г.М., Стародубець В.О. «Позбавленці» в соціальній структурі радянського села 1920-х років. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*. 2019. № 27. С. 19–25.
31. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Ф. Р. 5, оп. 2, спр. 2326, арк. 11.
32. ЦДАВО України, Ф. 1893, оп. 1, Спр. 74, арк. 18–21.
33. ЦДАВО України, Ф. 1374, оп. 1, Спр. 4, арк. 63.
34. ЦДАВО України, Ф. Р. 5, оп. 2, спр. 16, арк. 173–174.
35. ЦДАГО України, (Центральний державний архів громадських об'єднань України), Ф.1., оп. 20, спр. 362, арк. 130.
36. ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 20, спр. 540 арк. 46.
37. ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 20, спр. 540 арк. 83.
38. ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 20, спр. 1274, арк. 52, 53.
39. ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 20, спр. 1798, арк. 14.
40. ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 20, спр. 1798, арк. 15, 16.
41. ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 20, спр. 2100, арк. 15, 16.
42. ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 20, спр. 2803, арк. 31–34.
43. ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 20, спр. 2803, арк. 39–40, 48.
44. Starodubets G., Vlasuk I. (2019) Social anomalies in the Volyn in the period of nep and the fight against them. *East European Historical Bulletin*. Issue 13. P. 114–124.

References:

1. Volynskiy proletaryi (1921). Vol. 16, 22 iula, p. 4.
2. Volynskiy proletaryi (1922). Vol. 151, 1 yanvaria, p. 2.
3. Hisem, O. (2013). *Istoria Ukrainu: Navchalno-praktychnyy dovidnik*. O. Hisem, O. Martunyk. Kharkiv: «Rano». 400 p.
4. Hersezon, A. (1953). *Sbornik dokumentov po istorii ugovolnogo zakonodatelstva SSSR i RSFR (1917–1952)*. Moscow: Hosizdat.
5. Derzhavnyi archiv Zhytomerskoi oblasti (DAZhO), F. R. 2567, op. 1, spr. 208, ark. 12.
6. DAZhO, F. R. 2567, op. 1, spr. 208, ark. 32–33.
7. DAZhO, F. R. 2567, op. 1, spr. 208, ark. 72.
8. DAZhO, F. R. 2567, op. 1, spr. 208, ark. 32–33.
9. DAZhO, F. R. 1657, op. 1, spr. 503, ark. 4.
10. DAZhO, F. R. 1657, op. 1, spr. 503, ark. 5.
11. Derzhavnyi archiv Kharkivskoi oblasti (DAKhO), F. R. 1630, op. 3, spr. 131, ark. 56.
12. Ivanenko, V., Ischenko, I. (2006) *Ukraina nepivska: analiz socialnyh anomaly pivdennoho regiony: monogr.* Dnipropetrovsk, 280 p.
13. Ischenko, I. (2001) *Jebrakyvannia i brodiagntstvo iak socialni anomalii v Ukraini periody NEPu (1921–1928): ob'ektivny i sub'ektivny chunnuki pochurennia*. *Hrani*, 1(15) sichen-lytui, pp. 26–34.
14. Ischenko, I. (2003) *Dergavna polituka u sferi borotbu z socialnymy anomaliamu periodu NEPu (1921–1928): dosvid, proturicha, uroki (za materialamu pivdnia Ukrainu): aftoreferat dus. cand. ist. nauk: 07.00.01. – istoria Ukrainu)*. Dnipropetrovsk, 16 p.
15. Kamalova, G., Zorina, R. (2012) *Sovetskaya militsia v borbe z prestupnosty v godu nepa*. *Vestnik Yugno Uralskogo hosudarstvennogo universiteta*, vol. 43, pp. 11–14.
16. Komar, E. (2015) *Socialny anomalii u povsakdennomu zhutty naselennya USRR 20 rokiv XX st.: dus. cand. ist. nauk: 07.00.01. – istoria Ukrainu*. Kyiv, 213 p.
17. *Komynist (organ SK KP(b)U)*. 1923. 26 veresnya.
18. Kucher, O. (1971) *Pro uchast militsii URSS v borotbi zi zbroynou vnytrichnoyi kontrrevolutsieiu u 1921–23*. *Putannya istorii narodiv SRSR*, vol. 11, pp. 51–58.
19. Lebina, N. (2015) *Sovetskaya povsednevnost: normy i anomalii. Ot voennogo komunisma k bolchomu stilu*. Moscow: Novoe Litaraturnoe Obozrenie, 488 p.
20. Lebina, N. (1999) *Povsednevnoya zhuzn sovetskogo goroda: normu i anomalii: 1920–1930 g0du*. SPb: Journal «Neva»: Letniy Sad, 316 p.
21. Muhailenko, P. (1997) *Istoria militsii Ukrainu u dokumentah i materialah*. T. 1.: 1917–1921. Kyiv: Heneza, 504 p.
22. Miheeva, O. (2011) *Stanovlennia i functionyvannia pravoohoronnykh organiv USRR (1921–1928): istorichni aspektu: monogr.* Donetsk: Shidnuy vydavnuchuy dim, 455 p.
23. *Ob organizatsii militsii: decret RNK Ukrainu ot 5 fevralia 1919*. *Izvestia Vremennogo Raboche-Krestianskogo Pravitelstva Ukrainu i KhRSD*. 1919. No 41. 9 fevralia.
24. *Ob organizatsii zheleznodorozhnoy militsii: postan. RNK USRR ot 29 iunya 1919*. *Kievskie Izvestia*. 1919. No 78(105). 29 iunya.
25. Pavlovska, I. (2016) *Organizatsiyno-pravovi zasady zabezpechennya zalonnosti v dialnosti militsii USRR (URSS) (1919 rik – persha polovyna 1941 roku): dus. ... cand. ur. nauk: 12.00.01 – teoria ta istoria derzhavu i prava*. Kyiv, 242 p.
26. Pashun, V. (2006) *Sovetskaya Rossia v 1920 godu: vlast, socialnue anomalii, obchestvo: [monogr.]*. Kursk: Kurskiy hos. technicheskii universtet, 296 p.
27. Sabluk, S. (2017) *Kriminalno-pravovyi control za zlochunnistu v Ukraini v 1922–1960 rr.: dus. ... doct. ur. nauk: 12.00.01 – teoria ta istoria derzhavu i prava*. Kyiv, 476 p.
28. Semukopnyi, A. (2011) *Borotba z organisovanou zlochunnistu v USRR u roku novoi ekonomichnoi polituku (1921–1929): avtoref. dus. ... cand. ur. nauk: spec. 12.00.01 – teoria ta istoria derzhavu i prava; istoria politychnyh i pravovuh vchen*. Kharkiv, 18 p.
29. Semukopnyi, A. (2011) *Borotba z zagalnokriminalnum bandutusmom yak odun iz priorutetnykh vudiv dialnosti pravoohoronnykh organiv chodo protudii organizovaniy zlochunnosti u period nepu*. *Visnuk Kharkivskogo natsionalnogo universitetu vnytrichnih sprav*, vol. 1(52), pp. 59–69.
30. Starodubets, G., Starodubets, V. (2019) *"Posbavlenitsi" v socialniy structure radianckogo sela 1920 rokiv. ["Deprived" in the social structure of the Soviet village of the 1920s]*. *Naukovi zapuski Vinnitskogo derzhavnoho universitetu Mykhaila Kotsyubynskogo – Scientific notes of Vinnitsia State Pedagogical University of Mykhailo Kotsyubynsky. Series: History*, no. 27. (in Ukrainian)
31. *Tsentralnyi derzhavnyi archiv vyschuh organiv vladu ta upravlinnya Ukrainu (TsDAVO UKRAINU)*, F. R. 5, op. 2, spr. 2326, ark. 11.
32. *TsDAVO Ukrainu*, F. 1893, op. 1, spr. 74, ark. 18–21.
33. *TsDAVO Ukrainu*, F. 1374, op. 1, spr. 4, ark. 63.
34. *TsDAVO Ukrainu*, F. R. 5, op. 2, spr. 16, ark. 173–174.
35. *Tsentralnyi derzhavnyi archive gromadskuh objednan Ukrainu (TsDAGO Ukrainu)*, F. 1, op. 20, spr. 362, ark. 130.
36. *TsDAGO Ukrainu*, F. 1, op. 20, spr. 540 ark. 46.
37. *TsDAGO Ukrainu*, F. 1, op. 20, spr. 540 ark. 83.
38. *TsDAGO Ukrainu*, F. 1, op. 20, spr. 1274 ark. 52, 53.
39. *TsDAGO Ukrainu*, F. 1, op. 20, spr. 1798 ark. 14.
40. *TsDAGO Ukrainu*, F. 1, op. 20, spr. 1798 ark. 15, 16.
41. *TsDAGO Ukrainu*, F. 1, op. 20, spr. 2100 ark. 15, 16.
42. *TsDAGO Ukrainu*, F. 1, op. 20, spr. 2803, ark. 31–34.
43. *TsDAGO Ukrainu*, F. 1, op. 20, spr. 2803, ark. 39–40, 48.
44. Starodubets G., Vlasuk I. (2019). *Socialni anomalii na Volyni v period NEPu ta borotba z nymy [Social anomalies in Volyn in the period of nep and the fight against them]*. *Shidno Evropeiskiy istorichnuy visnuk*, no. 13, pp. 114–124.